

Alicja A. Gescinska¹

Lost in Transition

De Kerk en (anti)seksualiteit in postcommunistisch Polen

SUMMARY – This paper offers a critical evaluation of several aspects (of legal and social kind) of sexuality in postcommunist Poland. Special emphasis will be put on the role of the Church in the spread of antisexual opinions and attitudes in Poland and the threats and challenges this poses to a striving for sexual literacy and positive liberty. Contemporary attempts, like those of theologian and priest Ksawery Knotz, to refute these antisexual attitudes, will be dismissed as neither renewing nor really liberalising.

Inleiding

Economische factoren oefenen een onmiskenbare invloed uit op diverse aspecten van de menselijke seksualiteit. De relatie tussen (gedwongen) prostitutie en de socio-economische malaise in ontwikkelingslanden is daar een, misschien wel extreem, voorbeeld van. Ook de “economisering” van de seksualiteit en de pornificatie van de maatschappij in de moderne westerse wereld getuigen van deze relatie tussen economie en seksualiteit. Gezien deze onderlinge verbondenheid is de vraag naar de invloed op de menselijke seksualiteit van het einde van het communisme en de overgang naar een kapitalistische vrijemarkteconomie in de Centraal- en Oost-Europese landen bijzonder interessant. Hoewel het hier niet de bedoeling is om een omvattend antwoord op deze globale vraag te formuleren, zal ik een aantal opmerkelijke aspecten van de hedendaagse seksualiteit in Polen toelichten. Daarbij zal de conclusie zich opdringen dat, hoewel Polen geopteerd heeft voor een snelle, harde socio-economische transitie, de veranderingen op seksueel vlak veeleer uitbleven of slechts erg moeizaam ingang vonden.

“The Polish experience shows that economic development, processes of urbanization and modernization, as well as achievements of legal and educational equality by women, are not necessarily synonymous with or a guarantee of an enlightened sex life.” (David, 1999: 187).

In het eerste deel van dit artikel zal ik een algemeen beeld schetsen van de wijze waarop “de seksuele transitie” in Polen veelal in gebreke is gebleven. Terwijl de socio-economische grondvesten van het land in een mum van tijd omvergeworpen werden, veranderde er in de

¹ De auteur is werkzaam als FWO-aspirant aan de Universiteit Gent en dankt het FWO voor de financiële steun die haar onderzoek mogelijk maakt.

Poolse slaapkamers maar weinig. Dit gegeven kenmerkt zich in het bijzonder door volgende pijnpunten: a) pogingen om een vrijere abortuspolitiek te voeren, bleken veelal vergeefs; b) ook het bespreekbaar maken van homoseksualiteit bleef een veelal vruchteloze activiteit; c) het hardnekkige verzet tegen een gedegen seksuele opvoeding in scholen en de halsstarrige houding vanuit katholieke, conservatieve hoek tegenover elke seksuele bevrijding.

Deze pijnpunten van de Poolse seksualiteit, waarover reeds talloze bladzijden en sociologische studies zijn vol gepend, zal ik kort en kritisch situeren vanuit het perspectief van de concepten *sexual literacy* en positieve vrijheid. Reeds op voorhand wil ik erop wijzen dat deze korte situatieschets geen volledig beeld kan bieden van de hedendaagse seksualiteit in Polen en dat ik, door een klemtoon te leggen op de gebrekkige elementen in de seksuele bevrijding, niet uitsluit dat er een langzaam liberaliseringsproces aan de gang is.

In het tweede deel van dit artikel zal ik dieper ingaan op de wijze waarop de katholieke Kerk nog steeds een dominante stem is in de seksuele ethiek en opvoeding in Polen. Daarbij valt op dat, hoewel de katholieke Kerk veelal een remmende factor is geweest in de seksuele transitie, er recentelijk initiatieven zijn gekomen vanuit katholieke hoek om diverse facetten van de seksualiteit meer bespreek- en aanvaardbaar te maken. Echter is er ook in dit geval meer reden tot bedruktheid dan tot euforie. In het bijzonder de populaire geschriften van de geestelijke, en tevens doctor in de pastorale theologie, Ksawery Knotz spelen hierbij een significante rol. Een vermeend streven naar seksuele bevrijding gaat gepaard met het beklemtonen van een aantal centrale stellingen uit de katholieke seksuele leer, hetgeen uitmondt in talloze paradoxale vaststellingen en theoretische knelpunten waardoor er van een eigenlijke versoepeling van de kerkelijke seksuele ethiek weinig sprake kan zijn. De liberalisering van de katholieke visie aangaande seksualiteit is in Polen dan ook eerder een processie van Echternach dan een snelle transitie.

1. Wat is *sexual literacy*?²

1.1. Positieve vrijheid

In essentie onderschrijf ik de stelling van Hans Blokland, de Nederlandse academicus die een bijzonder waardevol werk geschreven heeft over verschillende vrijheidsconcepten, dat de “positieve vrijheid een centralere plaats in onze waardenhiërarchie dient te krijgen.” (Blokland, 1995: 30) De negatieve vrijheid is ultiem onvoldoende om een moraal en een

² Voor een meer uitgebreide analyse van positieve vrijheid, seksualiteit en *sexual literacy* verwijs ik naar mijn artikel *From Sexual Liberty to Sexual Liberation*, gepresenteerd tijdens de internationale *Good Sex/Bad Sex*-conferentie in Boedapest (2009).

betere maatschappij op te bouwen. Dat geldt zeker ook voor het domein van de seksuele ethiek.

Elders heb ik uitvoeriger aangegeven wat positieve vrijheid volgens mij inhoudt en hoewel ik dit hier niet allemaal opnieuw kan herhalen, kan ik wel resumeren dat positieve vrijheid mijns inziens uit vier pijlers moet bestaan. Deze vier wezenskenmerken van positieve vrijheid zijn de volgende:

1. Positieve vrijheid is een persoonlijk meesterschap (bekwaamheid): *ability* eerder dan *possibility*.
2. Autonomie is een substantieel onderdeel van dit meesterschap en de positieve vrijheid: het individu is zijn *eigen* wetgever en moet zelf zijn *eigen* goed kunnen nastreven. (Hiermee omvat positieve vrijheid ook de essentie van negatieve vrijheid.)
3. Positieve vrijheid is een dynamisch concept (een *exercise concept*, naar de woorden van Charles Taylor) en moet steeds opnieuw veroverd, bevestigd en uitgeoefend worden.
4. Positieve vrijheid bestaat slechts met de mogelijkheid dat externe inmenging bevrijdend kan werken en dat een vrijheid zonder grenzen evenmin wenselijk als mogelijk is.

Naar mijn mening kunnen deze principes en het concept van positieve vrijheid van grote waarde zijn in de seksuele ethiek en meer bepaald in het definiëren en beargumenteren van de noodzaak van *sexual literacy*. Dat laatste concept moet de vier pijlers van de positieve vrijheid onderschrijven, daar de negatieve vrijheid gebrekkig is en in het seksuele domein verantwoordelijk gesteld kan worden voor een aantal hoogst problematische fenomenen (in het bijzonder denk ik hierbij aan diverse facetten van de commerciële exploitatie van seksualiteit).

1.2. Sexual literacy

Zo is *sexual literacy* in de eerste plaats al een bekwaamheid, een vaardigheid (en dus geen moreel neutrale of louter formele term). Geletterdheid is daarenboven een meesterschap waarvan de essentie in zijn uitoefening, zijn praktische verwezenlijking, ligt: een klemtoon dus op *ability* in plaats van *possibility* en met een klemtoon op het dynamische aspect daarvan. Het meesterschap moet verworven en verwerkelijkt worden.

Ook de notie autonomie moet in het concept *sexual literacy* van het grootste belang zijn. *Sexual literacy* ontdaan van autonomie is onmogelijk, een *contradictio in terminis*: het is schrijven en lezen zonder klinkers en medeklinkers, om in dezelfde metaforiek te blijven.

Autonomie is dus een wezenskenmerk en absolute voorwaarde van *sexual literacy*. Hierin dient men Anthony Giddens' stelling te kaderen dat een democratisering van de intimiteit aan de orde van de dag is en dat autonomie het centrale kenmerk van die democratisering is. Dit moet volgens Giddens resulteren in een meer "enlightened citizenry".

"Autonomy also helps to provide the personal boundaries needed for the successful management of relationships. Such boundaries are transgressed whenever one person uses another as a means." (Giddens, 1993: 189)

Met deze democratisering en respect voor persoonlijke autonomie kan men heel wat uitwassen van de negatieve vrijheid op het seksuele domein afwijzen: gedwongen prostitutie, sekstoerisme (o.a. Paula Monzini heeft erop gewezen dat het probleem hiervan zich in wezen verklaart als een schofferen van de persoonlijke autonomie, zie hiervoor haar boek *Sex Traffic*), de commercialisering van de seksualiteit (zijn we waarlijk vrij en geletterd wanneer onze seksuele verlangens gestuurd worden door de massamedia en economische mechanismen?), en dergelijke. Via positieve vrijheid en autonomie kan men daarenboven ook makkelijk de noodzaak van een pluriforme, tolerante samenleving bepleiten, hetgeen zich met betrekking tot de seksualiteit vertaalt als een maatschappij van diverse, evenwaardige *sexual citizens*.

Deze notie van autonomie sluit niet uit, maar impliceert zelfs, dat externe inmenging bevrijdend kan werken en waarvan het duidelijkste voorbeeld seksuele educatie is. Wanneer men jongeren voorziet van een gedegen educatie dan vermeerderen hun mogelijkheden en vaardigheden. Het belang van onderwijs in de seksuele (positieve) bevrijding en het concept *sexual literacy* kan dan ook niet genoeg benadrukt worden.

Sexual literacy gaat dus in wezen om een persoonlijke bekwaamheid die via een bewust en onbewust leerproces verworven dient te worden en waarin autonomie en een actieve, dynamische ingesteldheid van het grootste belang zijn. In de volgende bladzijden zal ik expliciet en impliciet dit concept betrekken op een kritische evaluatie van de seksualiteit in het postcommunistische Polen. Deze evaluatie is, ik herhaal het nogmaals, geen exhaustieve opsomming van alle facetten van de seksuele beleving die men illustratief zou kunnen noemen voor het deficit van de negatieve vrijheid of die aantonen dat de weg naar positieve vrijheid in het seksuele domein (*sexual literacy*) nog lang is. Zo zal ik bijvoorbeeld niet dieper ingaan op de commerciële exploitatie van seksualiteit in Polen. Ik beperk me tot een aantal elementen die kunnen wijzen op een gebrekkige "taalvaardigheid" in de minnekunst en tendensen die niet anders dan als antiseksueel bestempeld kunnen worden.

2. Autre temps, autre mœurs?

2.1. Abortus

Dat de seksuele transitie in Polen allerminst een succesverhaal genoemd kan worden – een verhaal waarin de katholieke Kerk een hoogst problematische rol heeft vervuld – blijkt in het bijzonder door een aantal belangrijke maatschappelijke “dossiers”: abortus, anticonceptie, seksuele educatie, homoseksualiteit, en dergelijke.

In een omvangrijke en inzichtelijke analyse van de abortusregelgeving in Polen argumenteert en reconstrueert Andrzej Kulczyki de rol van de katholieke Kerk in dit dossier, met uitgebreide aandacht voor zowel de historische context (de abortuspolitiek als onderdeel van het ideologische strijdtoneel tussen Kerk en communistisch gezag in Polen) als voor de enorme maatschappelijke impact van figuren als Karol Wojtyla (paus Johannes Paulus II) en kardinaal Stefan Wyszyński. (Kulczyki, 1995: 471-478)

In 1956 werd in Polen, in navolging van de Sovjet-Unie en zoals in verschillende landen uit de sovjet-invloedssfeer, een liberale abortuswetgeving van kracht. Door de toename van het verzet uit katholieke hoek hiertegen – reeds in de loop van de jaren '80 en culminerend in de uiteindelijke afkondiging van een anti-abortuswet in maart 1993 – kan men een drastische daling van het aantal uitgevoerde abortussen in Polen waarnemen. Terwijl in de jaren '70 en begin '80 nog jaarlijks verschillende honderdduizenden abortussen werden uitgevoerd, werden er in 1993 – het jaar van de afkondiging van de anti-abortuswet – slechts een zeventhonderdtal officiële abortussen uitgevoerd. Het maatschappelijke debat raakte daarbij dusdanig gepolariseerd dat zelfs abortussen om medisch verantwoorde redenen erg moeilijk lagen, hetgeen mede de drastische terugval van het aantal abortussen verklaart. (David & Titkow, 1994: 240)

Vooraleer ik verder ga, wil ik benadrukken dat de kwaliteit van de seksuele beleving uiteraard niet volstrekt samenvalt met of afhangt van de wettelijke bepalingen aangaande abortus. Anders dan bij de andere maatschappelijke dossiers aangaande seksualiteit (homoseksualiteit, anticonceptiva, etc.) kan men niet stellen dat een soepelere tolerantiepolitiek noodzakelijk tot een betere, vrijere seksuele beleving leidt. Echter bespreek ik de abortuskwestie wel in het kader hiervan, omdat de anti-abortuswetgeving symptomatisch is voor de invloed van de katholieke Kerk op de menselijke seksualiteit en het maatschappelijke debat daaromtrent en bovendien kadert in een breder antiseksueel getint discours. Dit blijkt bij uitstek uit het feit dat de abortuswetgeving gepaard ging met verzet uit katholieke hoek tegen het gebruik van

anticonceptiva, tegen seksuele voorlichting op scholen waartegenover zij slechts een discours van seksuele onthouding plaatsten.

Ik wil hier dus niet beweerd hebben dat de kwaliteit van de seksualiteit direct afgeleid kan worden van abortuspolitieken. Wel wijs ik op het onderliggende antiseksuele discours dat aan de grondslag lag van de wettelijke bepalingen en de nefaste impact die deze hebben gehad op mens, maatschappij en seksualiteit in Polen. Daarbij denk ik niet enkel in de eerste plaats aan de vele vrouwen die in Rusland, Wit-Rusland of Litouwen, in vaak erg slechte omstandigheden en tegen een hoge kostprijs, een abortus lieten uitvoeren en waartegenover in Polen wel een gedoogbeleid gevoerd werd.³

In tweede instantie en meer algemeen is het hier hoogst significant om de abortuspolitiek in verband te brengen met de toename van de antiseksualiteit en het aantal vrouwen dat van seks afzag om ongewenste zwangerschappen te vermijden. Sociologisch onderzoek wijst er immers op dat er in de transitieperiode een opmerkelijke toename waarneembaar was van het aantal vrouwen dat weigerde om seks te hebben: niet enkel buiten, maar ook binnen het huwelijk. (David, & Titkow, 1994: 241)

Deze problematiek is uiterst subtiel tot uitdrukking gebracht door de Poolse schrijfster Maria Nurowska in haar roman *Gry malzenskie (Het huwelijksspel)* uit 1994. Hierin voert de schrijfster een hoofdpersonage – Daria Konieczna – ten tonele dat helemaal gebukt gaat onder een antiseksuele attitude, hetgeen uiterst tragische gevolgen heeft: Daria vermoordt uiteindelijk haar man en belandt in een vrouwengevangenis “op de bodem van de hel”. Hoewel de roman allerm minst beschouwelijk is en evenmin een sociologische studie van de Poolse seksualiteit biedt, is deze sociologische grondslag toch steeds op de achtergrond aanwezig. In een enkele passage komt deze zelfs expliciet op de voorgrond te staan, wanneer het hoofdpersonage bij een arts te rade gaat omtrent haar antiseksuele houding. Deze wending in de verhaallijn laat Nurowska toe om dieper in de menselijke ziel (een psychologische analyse van het hoofdpersonage en haar kindertijd die hier niet al te veel ter zake doet) en in de Poolse maatschappij te graven. Wat dat laatste betreft, is in het kader van dit artikel het volgende citaat illustratief:

“In Polen was iedereen seksueel onderontwikkeld, we lagen in verhouding met het Westen zo'n honderd jaar achter. 'We leven in de negentiende eeuw', zei ze,

³ Voor een scherp beeld van de maatschappelijke en menselijke kostprijs van de wetgeving van 1993 kan ik verwijzen naar de sociologische studies van Wanda Nowicka, in het bijzonder ‘Clear and Compelling Evidence: The Polish Tribunal on Abortion Rights’, *Reproductive Health Matters*, 10, 19, 22-30. Ook de toename van het aantal pasgeborene dat in ziekenhuizen te vondeling gelegd werd, nam in de transitiejaren toe en wijst op de grote maatschappelijke tol van de anti-abortuswetgeving.

'voorzover onze mentaliteit betreft, en op het gebied van het liefdesspel heerst bij ons eerder het Stenen Tijdperk.'" (Nurowska, 1997:106-107)

Uiteraard gaat het hier om een literaire hyperbool, maar met zowel deze verwijzing naar Nurowska's roman, als met de analyse en situering van de abortusproblematiek (althans de antiseksuele grondslag en impact) in Polen, wil en kan ik argumenteren dat de seksuele beleving in Polen voor grote uitdagingen staat om waarlijk vrij (in positieve zin) genoemd te kunnen worden. Reeds eerder heb ik gepoogd om de (morele) noodzaak van een waarlijk vrije, positieve, seksuele beleving te beargumenteren, uitgaande van de concepten *positieve vrijheid* en *sexual literacy*.⁴

In het licht daarvan is een kritische evaluatie van de Poolse seksualiteit aan de orde: vrijheid, verdraagzaamheid, diversiteit (pluriform en gelijkwaardig *sexual citizenship*), bewustwording, dynamische activiteit (als essentie van positieve vrijheid en voorwaarde voor persoonlijke bekwaamheid, zijnde in dit geval *sexual literacy*) zijn niet gebaat bij de antiseksuele houding die enerzijds ten grondslag ligt van en anderzijds aangewakkerd wordt door de anti-abortuspolitiek in Polen.⁵

2.2. Homoseksualiteit

Volgens statistisch onderzoek, en voor wat dat waard is uiteraard, stonden de Polen gedurende de transitieperiode onderaan het klassement van de "frequency of lovemaking" in Europa en muntten zij slechts zelden uit "in their *marital duties*." (David, 1999: 186) Ook dit dient andermaal gekaderd te worden in een kritische evaluatie van de Poolse seksualiteit vanuit het concept *sexual literacy* als persoonlijke, maar ook maatschappelijke deugd en vrijheid (als bevrijding). Uiterst problematisch is in dit opzicht de bespreek- en aanvaardbaarheid van homoseksualiteit die in Polen ondermaats blijven. Een pluriforme samenleving met evenwaardige, verscheidene *sexual citizens* is niet enkel een kenmerk van de liberale democratie, maar ook een essentiële voorwaarde voor *sexual literacy*. Wanneer een significant percentage van deze *citizens* immers beknot wordt in de eigen seksuele beleving en geaardheid, dan kan er van *sexual literacy* natuurlijk veel moeilijker sprake zijn.

Dit gegeven betreffend op de concepten positieve vrijheid en *sexual literacy* lijkt vooral het autonomieprincipe aangetast door de rigoureuze afwijzing van homoseksualiteit. Het

⁴ Ik verwijs andermaal naar het artikel *From Sexual Liberty to Sexual Liberation*, gepresenteerd tijdens de internationale *Good Sex/Bad Sex*-conferentie in Boedapest (2009).

⁵ Ik verwijs tot slot nog naar J.P. Hole's artikel *Liberalism and the Construcion of the Democratic Subject in Postcommunism: The Case of Poland* (in *Slavic Review*, 56/3 (1997), 401-427) waarin beargumenteerd wordt hoe de abortusproblematiek een grote uitdaging vormt voor de ontwikkeling van de liberale democratie in Polen.

autonomieprincipe (*being a master of one's own*, nauw verbonden met negatieve vrijheid) impliceert immers dat iedereen zijn eigen goed en geluk moet kunnen nastreven: niet enkel als mogelijkheid, maar ook als vaardigheid (*opportunity* versus *exercise*). Daarmee is de onverdraagzaamheid ten opzichte van homoseksualiteit een aantasting van zowel de negatieve als de positieve vrijheid.

Men kan legio voorbeelden geven van hoe homoseksualiteit in Polen tot op heden uiterst moeilijk bespreekbaar, laat staan aanvaardbaar blijft. De Poolse variant van de Gay-parade staat bij het grote publiek bijvoorbeeld beter bekend als de “stoet der barbaren”. De Poolse senator en rechtsfilosofe Maria Szyszkowskawa werd lichamelijk bedreigd toen zij een wetsvoorstel indiende waardoor partners van hetzelfde geslacht ook als samenwonenden erkend zouden worden en een minimum aan erfenisrechten zouden krijgen. Eenzelfde lot was ook de demonstranten – voor het grootste gedeelte feministen en homoseksuelen – van een betoging voor gelijkheid in Poznan in 2004 beschoren toen zij door radicalen met traangas aangevallen werden. En toen Czeslaw Milosz, Nobelprijswinnaar literatuur van 1980, in 2004 stierf, brak er protest uit vanuit conservatieve, nationalistische hoek tegen het feit dat Milosz in Krakau begraven zou worden tussen de belangrijkste historische figuren (koningen, legeraanvoerders, kunstenaars) van Polen. Milosz had immers een petitie ondertekend voor meer homorechten en dat vond men een groots Pool onwaardig.⁶

Deze en andere voorbeelden tonen aan hoe homoseksualiteit niet enkel verwerpelijk bevonden wordt, maar zelfs actief, met woorden én (geweld)daden bestreden wordt. Het hardnekkige maatschappelijke verzet tegen homoseksualiteit contrasteert met de wettelijke legalisering van homoseksualiteit die in Polen vrij vroeg tot stand kwam. “Compared with other European countries, Polish law has been relatively progressive and homosexuality was decriminalised as early as 1932. Nevertheless, this legal situation has not changed perceptions of homosexuality as deviant.” (Baer, 2009: 133) Zowel voor de liberale democratie als vanuit het perspectief van *sexual literacy* is dit alles andermaal hoogst problematisch.

2.3. Seksuele educatie en *sexual literacy*

Meer nog dan in de andere maatschappelijke kwesties kan men van een antiseksuele houding uit katholieke hoek gewag maken wanneer het gaat over seksuele educatie in Polen. Aanvankelijk stipuleerde de anti-abortuswet uit 1993 – die trouwens maar nipt aangenomen werd – dat er meer seksuele educatie op scholen moest komen, evenals initiatieven om de

⁶ Voor een uitgebreide opsomming van maatregelen en manifestaties gericht tegen homoseksualiteit verwijs ik naar *Poland's Transition: From Communism to Fundamentalist Hetero-Sex* van Kitlinski, Leszkowicz en Lockard.

beschikbaarheid van anticonceptiva te stimuleren. Door katholieke druk werd de realisatie van deze aspecten van de wet bemoeilijkt. Meer nog: in 1997 werden wettelijke maatregelen genomen om seksuele educatie aan banden te leggen.

“Sex education has been replaced in schools by "family life education" which exhorts young people to remain sexually abstinent until marriage, while perpetuating myths and misconceptions related to gender, sexuality and family planning.” (Girard & Nowicka, 2002: 23)

Dit doet zonder meer denken aan de situatie in de Verenigde Staten waarvan Simon Blackburn in zijn toegankelijke, maar kritische *Lust* een pessimistisch beeld schetst.

“Within the United States, the federal government spends some \$ 100,000,000 a year of American tax dollars on abstinence-only programs of sex education. This in spite of the fact that abstinence-only programs markedly increase young peoples’ health risks by making sporadic, furtive, and unprotected copulations their only option.” (Blackburn, 2004: 6-7)

Dat een gebrekkige seksuele opvoeding en een klemtoon op seksuele onthouding weinig bevorderlijk zijn voor de seksuele beleving behoeft dan ook verder geen betoog. Het belang van educatie in de seksuele, positieve bevrijding en in de ontwikkeling van onze “seksuele geletterdheid” kan niet genoeg benadrukt worden. Zoals elke vaardigheid en bekwaamheid is ook seksualiteit gebonden aan een leerproces, hetgeen nauw verbonden is met het feit dat onze seksualiteit gecreëerd en gevormd wordt en geen statische gegevenheid is. “The way we handle our sexual desires and feelings may seem to be innate, instinctive, and natural, but no one is born knowing how to behave sexually.” (Cassell, 1983: 155) Niemand wordt met andere woorden geboren als een “sexual literate”; het is iets wat men wordt en dit worden impliceert een bewustwordings- en leerproces.

Vanuit katholieke, conservatieve hoek is dat leerproces in Polen echter bewust aan banden gelegd en gemonopoliseerd. Wat als seksuele opvoeding in Polen moet doorgaan, zijn de verplichte bijeenkomsten waarbij verloofde paren, die voor de Kerk willen huwen, door een priester uitleg krijgen over in hoofdzaak de cyclus van de vrouw en geboorteregeling.

Met de gebrekkige seksuele educatie kan men dus andermaal een belangrijke factor detecteren in de Poolse, postcommunistische maatschappij of regelgeving die niet echt bevorderlijk genoemd kan worden voor de ontwikkeling van de seksuele geletterdheid. De grote sociale implicaties hiervan, zorgen uiteraard voor verschuivingen en spanningen waardoor ook het besef groeit dat veranderingen niet enkel wenselijk, maar ook noodzakelijk zijn. Ook in

katholieke hoek kan men dit waarnemen; een fenomeen waarvan de meest opmerkelijke exponent Ksawery Knotz is. Deze theoloog heeft heel wat ophef veroorzaakt met al dan niet vernieuwende, populaire geschriften over seksualiteit binnen het katholicisme. Een analyse daarvan volgt nu.

3. Een kritiek op Knotz

3.1. Het belang van seks

De boeken van Knotz gaan in Polen als zoete broodjes over de toonbank en worden binnenkort ook naar het Engels vertaald. Men zou van een heuse hype kunnen spreken die zelfs de internationale media niet ongemoeid hebben gelaten. In Polen werden de geschriften van Knotz onthaald als de “katholieke Kamasutra” en ook het eerste deel van de titel van één van zijn werken - *Seks zoals u het niet kent: Voor huwelijkspartners die van God houden* - doet een en ander vernieuwends verwachten. Deze verwachtingen blijven echter veelal niet ingelost.

Vooraleer ik de vinger zal leggen op enkele knelpunten in Knotz’ argumentatie, is het evenwel belangrijk te benadrukken dat er ook iets verdienstelijks schuilt in Knotz’ geschriften. Hij zet zich expliciet af tegen de antiseksualiteit (zoals ik die hierboven geschetst heb) en stelt dat het katholieke geloof niet als excuus mag gelden om van seks geheel af te zien. “Het manipuleren van de katholieke moraal, haar gebruiken als een dekmantel die de ware motivaties bedekt, is uiterst schadelijk.” (Knotz, 2009: 80) Onthouding is enkel een deugd voor geestelijken, voor anderen geldt “het gebod van de liefde”. Knotz erkent met andere woorden het probleem van de antiseksualiteit en de rol die de katholieke Kerk en leer daarin hebben gespeeld in Polen (ook al stelt hij dat antiseksualiteit slechts uit een verkeerd interpreteren van die leer is voortgevloeid) als ook het belang van seksualiteit in het algemeen voor de *condition humaine*.

Dit dient zeker positief geëvalueerd te worden, evenals het feit dat Knotz benadrukt dat seks voor de katholieke Kerk ook legitiem is buiten het oogpunt van de procreatie⁷, en het gaat hier zeker om de grootste verdienste van Knotz’ geschriften. Echter kan men al meteen de kritische kanttekening maken dat Knotz hier helemaal niet zo vernieuwend is. Andere christelijke denkers zijn hem daarin immers reeds lang voor gegaan. In het bijzonder wil ik

⁷ Hiebij dient wel opgemerkt te worden dat ook Knotz – hoewel hij benadrukt dat de Kerk niet voorschrijft hoeveel kinderen een katholiek moet voortbrengen en ieder koppel dat zelf moet bepalen en dit los staat van de seksuele bedrijvigheid en verantwoordelijkheid van deze koppels – nog steeds aangeeft dat de ultieme vorm van seksualiteit toch nog steeds deze is met het oog op het voortbrengen van het nageslacht.

Nikolaj Berdjaev vermelden, de grootste Russische filosoof van de twintigste eeuw, die in Polen vrij goed gekend is en wiens invloed zich doorheen het twintigste-eeuwse denken in Polen duidelijk doet gelden, onder andere via de figuur van Karol Wojtyla (eveneens ethisch personalist).

Als conservatief, aristocratisch, christelijk denker heeft Berdjaev reeds in 1916 gewezen op zowel het belang van seksualiteit als het probleem van de onthouding. Berdjaev zet zich af tegen de strikte tegenstelling tussen geest en lichaam, waarbij het ene verheven en het andere van een lagere orde is. Meer nog: Berdjaev stelt dat het verhevene slechts uit het lichamelijke, het seksuele voortkomen kan. Daarbij zet hij zich dan ook expliciet af tegen het gebruikelijke antiseksuele discours van het christendom dat niet enkel een essentieel wezenskenmerk van de mens loochent, maar tevens de weg naar het verhevene en betere (in Berdjaevs denken is dat betere steeds verbonden met persoonlijke, creatieve kracht) blokkeert:

“En verité toute énérgique créatrice est en liaison avec la sexualité orgaique, toujours prête à dépasser ses limites. L'orgiasme sexuel est l'énergie créatrice positive qui peut soulever l'homme au-dessus de lui-même. [...] Mais jusqu' a présent seule la négation de cet orgiasme sexuel a trouvé dans le christianisme un accent profond.” (Berdjaev, 1955: 257)

3.2. De bronnen van Knotz

Dat Knotz uiteindelijk helemaal niet zo vernieuwend is zoals algemeen wordt aangenomen, blijkt bovendien al sterk uit zijn belangrijkste bronnen: de encycliek *Humanae Vitae* (1968) van paus Paulus VI en het denken van Karol Wojtyla / paus Johannes Paulus II omtrent seksualiteit. Vooral de naam van Wojtyla kan eigenlijk niet ontbreken in deze bespreking van de antiseksualiteit en de Kerk in Polen. Vooraleer Wojtyla tot paus werd verkozen was hij werkzaam als professor in de filosofie aan de katholieke universiteit van Lublin. In deze hoedanigheid heeft Wojtyla een aantal erg interessante filosofische geschriften nagelaten, waarvan *Osoba i czyn* (*Persoon en daad*) zonder twijfel het magnum opus genoemd kan worden. In dat werk ontwikkelt Wojtyla een complexe fenomenologie van de (morele) daad. Ook Wojtyla's analyses van Scheler, Kant en Thomas van Aquino getuigen van zowel een grote belezenheid als bekwaamheid in de filosofie.

Moeilijker ligt de waardering van een ander centraal werk van Wojtyla: *Milosc i odpowiedzialnosc* (*Liefde en verantwoordelijkheid*) dat een uitgesproken ambivalent karakter heeft. Enerzijds begint het met een uitgebreide, semantische analyse van de liefde die tot op heden interessant blijft vanuit een filosofisch perspectief. Problematischer is Wojtyla's poging

om verderop in dat werk de kuisheid te rehabiliteren. Daarbij vertrekt hij in de eerste plaats al, mijns inziens, verkeerdelijk van het werk van Max Scheler (Wojtyla had eerder gedoctoreerd op het werk van deze invloedrijke, maar al te weinig gekende Duitse filosoof). Wojtyla vertrekt van Schelers ressentimentbegrip, diens indrukwekkende psychologische, filosofische analyse van het schaamtegevoel en het essay *Zur Rehabilitierung der Tugend* uit *Vom Umsturz der Werte*. Vooral dat laatste en het feit dus dat Wojtyla Schelers *Tugend* zonder meer extrapoleert naar het seksuele (of anti-seksuele) domein is hoogst problematisch. Schelers deugd is immers deze in de antieke betekenis van het woord en niet de deugd van het christendom. Schelers *Zur Rehabilitierung der Tugend* bestaat zelfs in wezen uit een aanklacht tegen die betekenisverschuiving en -verwaarlozing. (Scheler, 1955: 15-17)

Wojtyla zegt, in *Liefde en verantwoordelijkheid*, zich te ergeren aan vermeende valse argumenten tegen de seksuele onthouding en kuisheid. Deze argumenten (hij geeft het voorbeeld van de opvatting dat seksuele onthouding de gezondheid schaadt) liggen aan de grondslag van het ressentiment van de moderne mens. Dit ressentiment gaat samen met de hoofdzonde van de luiheid of vadsigheid; de “Verdrossenheit wegen der Schwierigkeit des Guten.” (Wojtyla, 1979: 123) En dit ressentiment vertekent de menselijke relaties en dus ook de seksuele relaties. Daarbij maakt Wojtyla een onderscheid tussen de begrippen “liefde” en “liefdesbeleving” waarbij de eerste op een hogere, kuise vorm van liefde slaat; de tweede op de lichamelijke liefde.

“Liebe entwickelt sich dank einer Beziehung der Personen, worin sich eine Person einer anderen gegenüber tief verantwortlich weiß, während das Liebeserleben in Regungen der Sinnlichkeit und Affektivität spontan entsteht.”
(Wojtyla, 1979: 123-126)

Hoewel Wojtyla enerzijds wel stelt dat de lichamelijkheid een element van de (ware) liefde is, stelt hij dat deze (ware) liefde toch slechts kan ontstaan wanneer van die lichamelijkheid afgezien wordt. “Zugunsten der Liebe, zur Verwirklichung ihres Wesensgehaltes [...] muß man sich von diesem “Liebeserleben” freizuhalten wissen.” (Wojtyla, 1979: 126)

Dit lijkt een interne paradox van Wojtyla's opvattingen, maar een inhoudelijke, semantische analyse van Wojtyla's opvattingen en begrippenapparaat is hier niet aan de orde. Wat wel relevant is in het kader van dit artikel is dat we geconfronteerd worden met een expliciet pleidooi voor seksuele onthouding. Hoewel Knotz daarin niet helemaal mee gaat met Wojtyla, is het toch tekenend voor de vermeende “vernieuwendheid” van Knotz dat zijn pleidooi voor

een betere seksuele beleving in belangrijke mate gebaseerd is en voortbouwt op een antiseksueel discours.

3.3. Normaliteit en seksualiteit

Een belangrijk probleem van Knotz' visie en geschriften is dat er een duidelijk omlijnde seksuele activiteit als "normaal" en "volmaakt" bestempeld wordt. Voor Knotz is de meest volwaardige seksuele daad de vaginale penetratie, zonder voorbehoedsmiddel, en elke andere seksuele activiteit zou, in het beste geval, een gevoel van onbevredigdheid achter laten en in belangrijke mate verwerpelijk zijn. "[Een koppel] wordt tijdens deze daden een vervalsing van de liefdesrelatie gewaar tussen man en vrouw." (Knotz, 2009: 81)

Door zo sterk de klemtoon te leggen op de vaginale penetratie, spreekt het voor zich dat ook bij Knotz homoseksualiteit geen evenwaardige of rechtmatige plaats kan krijgen in de katholieke seksuele leer. Dat blijkt overigens al meteen bij aanvang van de titel van Knotz' recentste boek: het gaat om seks tussen huwelijkspartners en zoals geweten staat de Kerk geen homohuwelijk toe.

Daarbij komt dat de eenzijdige benadering en evaluatie van de vaginale penetratie bij Knotz gepaard gaat met een afwijzing van diverse vormen van (wederzijdse) masturbatie. Knotz wijdt ettelijke bladzijden aan het probleem van masturbatie, waarbij hij laat uitschijnen dat de Kerk vooral linguïstische problemen heeft met de historische, negatieve connotatie van de woorden "masturbatie" en "onanie", maar waarbij de problemen in wezen veel substantiëler zijn, aangezien Knotz zelf deze (wederzijdse) masturbatie niet als volwaardige seksuele activiteit kan omschrijven.⁸

Om die stelling staande te houden, moet Knotz zich beroepen op veelal onwetenschappelijke en abjecte argumenten. Zo stelt hij dat de vermeende onbevredigdheid van andere seksuele activiteiten dan de penetratie zelf, uiteindelijk leiden tot psychische problemen. Hierin blijkt, mijns inziens, heel duidelijk dat Knotz eerder in het verlengde ligt van eeuwenlang kerkelijk denken omtrent seksualiteit, dan dat hij met die traditie zou breken. De idee dat bepaalde seksuele handelingen, in het bijzonder masturbatie, tot psychische stoornissen moet leiden, is immers een constante in die traditie. Onder andere Uta Ranke-Heinemann heeft daar een mooi, soms lachwekkend, soms schokkend, overzicht van gegeven in haar boek *Eunuchen voor het hemelrijk*. "De geschiedenis van de medische masturbatietaan was een regelrechte

⁸ Knotz schrijft letterlijk in zijn nieuwste boek: "Het gebruik van die woorden [onanie en masturbatie] degradeert sterk de psychische en geestelijke rijkdom van een huwelijksband." (Knotz, 2009, 83) In een interview met Knotz dat ik op 5 oktober 2009 te Stalowa Wola afnam, benadrukte Knotz dat zijn heftige uithaal naar masturbatie vooral taalgerelateerd was, hetgeen, zoals ik al aangaf, geen afdoende verklaring vormt voor bepaalde uitspraken van Knotz hieromtrent.

bof voor de katholieke moraaltheologie. [...] En dus heeft de katholieke kerk medische misvattingen gebruikt in allerlei geschriften, traktaten en traktaatjes.” (Ranke-Heinemann, 1988: 263)

Knotz koppelt zijn medische drogredenen aan de uiterst merkwaardige stelling dat sperma een vitaminebron en antidepressiva voor de vrouw is.⁹

“Vandaag weten we al dat er in sperma zich hormonen bevinden die de psyche van de vrouw stabiliseren, werkzaam zijn als antidepressiva, invloed hebben op het geluksgevoel en de energie en het optimisme van de vrouw stimuleren. Daarenboven beschermt het zaad tegen borstkanker en bevordert het de schoonheid van het gelaat van de vrouw.” (Knotz, 2009, 146)

Dat de wetenschappelijkheid van een dergelijke uitspraak in alle opzichten hoogst te betwijfelen valt, spreekt voor zich en doet, naar ik aanneem, menig wenkbrauw fronsen. De kritische lezer zal dit meermaals ervaren bij lezing van Knotz: gratuite, stereotiepe en ronduit wetenschappelijk onverantwoorde uitspraken ontsieren het boek. Zeer opmerkelijk is Knotz’ uitspraak dat religie het libido verhoogt; onaanvaardbaar is dan weer Knotz’ verwerping van anticonceptiva waarbij hij zelfs stelt dat de seksuele overdraagbaarheid van bepaalde ziekten sterk overdreven is en het gebruik van anticonceptiva niet kan verantwoorden.

Wat Knotz’ visie omtrent de penetratie betreft, kan men nog de bedenking maken dat het wel hoogst paradoxaal is dat Knotz enerzijds stelt dat de enige, ultieme vorm van seksualiteit steeds de vaginale penetratie impliceert, waarbij alle andere handelingen tot op zekere hoogte onbevredigend blijken, maar anderzijds eveneens stelt dat, wanneer de vrouw tijdens het vrijen geen orgasme beleeft, de man de plicht heeft om haar op andere wijze een orgasme te bezorgen. Dat de man dan de plicht heeft om via deze handelingen, die Knotz als onbevredigend bestempeld, toch voor bevrediging te zorgen, lijkt dan toch vreemd.

Niet enkel *hoe* Knotz een specifieke invulling geeft van “normale” seks en zijn expliciete afwijzing van orale en anale seks en seks met voorbehoedsmiddelen als zijnde “abnormaal”, maar vooral *dat* Knotz dit doet, is bediscussieerbaar. Het gebruik van het concept of criterium “normaliteit” in de seksualiteit is immers hoogst problematisch. Wat immers is normaliteit? Andermaal dringt een vergelijking met Berdjaev zich hier op. Reeds in 1916 stelde Berdjaev dat “normaliteit” geen categorie is die men kan toepassen op de seksualiteit. Als dusdanig zou men met enige zin voor overdrijving kunnen stellen dat Berdjaev een ideologische roerganger

⁹ Hier dient opgemerkt te worden dat, zo blijkt, men de “spermatozoöne vitaminecapsules”, anders dan gewone vitaminen, vooral niet oraal (orale seks wordt door Knotz afgewezen), maar wel vaginaal dient in te nemen...

is van de vele naoorlogse filosofen die zich gebogen hebben over de vraag wat normaal is en wat pervers, waarbij veelal de conclusie onafwendbaar bleek dat de grenzen tussen beide helemaal niet zo makkelijk te trekken zijn als men wel eens gemakshalve aanneemt. Berdjaev formuleert een dergelijke conclusie zelfs in heel scherpe bewoordingen:

“Scientifiquement, rien ne permet en effet d'établir cette frontière rigoureuse entre ce qui, en ces matières, est “normal” et “naturel” et ce qui au contraire, est “anormal” et “contre nature”. Du point de vue philosophique, la catégorie du “naturel” doit être rejetée, comme le critère du bien et du mal.” (Berdjaev, 1955: 234-235)

Conclusie

Ik heb tot dusver betoogt dat diverse aspecten van de seksuele beleving in Polen haaks staan op de concepten van positieve vrijheid en *sexual literacy*, waardoor een kritische evaluatie van deze beleving gerechtvaardigd lijkt. De dynamische activiteit – eigen aan positieve vrijheid en *sexual literacy* – is niet gebaat bij de antiseksualiteit die aangewakkerd wordt door anti-abortuspolitieken en het tegengaan van het gebruik van anticonceptiva of seksuele educatie. De menselijke autonomie vaart niet wel bij onverdraagzaamheid: het hardnekkige verzet tegen homoseksualiteit staat dan ook ware vrijheid en “geletterdheid” in de weg. Het tegenwerken van seksuele educatie, het in stand houden van misvattingen en spookbeelden, is een ontkenning van het wezen van deze vrijheid en geletterdheid, die een resultaat zijn van een zich bekwamen via een leerproces.

Knotz' geschriften vormen tot op zekere hoogte een poging om dit tegen te gaan. Hij legt expliciet de klemtoon op de noodzaak van de menselijke seksualiteit die niet weggemoffeld kan worden achter een antiseksuele houding. Hij legt ook de klemtoon op de dynamiek, het procesmatige en ook de eigen verantwoordelijkheid en autonomie van elke mens door zich af te zetten tegen een strikte regelethiek en te benadrukken dat elke mens zelf invulling moet geven aan zijn eigen seksualiteit. Echter lijkt het hier eerder om een krampachtige dan wel een verdienstelijke poging te gaan. Daarvoor zijn de interne paradoxen en, zowel moreel als wetenschappelijk, bedenkelijke uitspraken immers in te grote getale aanwezig in Knotz' geschriften. Het bestaan in Polen van een liberaliseringsproces binnen de katholieke leer aangaande seksualiteit kan dan ook met recht en reden in vraag getrokken worden. Zeker wanneer de voornaamste exponent ervan helemaal niet zo liberaal blijkt te zijn. De grootste vijand van de vrijheid is de eigen onmacht om die vrijheid te dragen en de geschriften van Knotz getuigen eerder van die onmacht, dan van een bloeiende vrijheid.

Literatuur

- BAER M. (2009), *'Let Them Hear Us! The Politics of Same-sex: Transgression in Contemporary Poland'*, in DONNAN H. & MAGONAN F. (eds.) (2009), *Transgressive Sex: Subversion and Control in Erotic Encounters*, Berdhan Books, 131-151.
- BERDJAEV N. (1955), *Le sens de la création*, Desclée De Brouwer, Brugge.
- BLACKBURN S. (2004), *Lust: The Seven Deadly Sins*, Oxford University Press, Oxford.
- BLOKLAND H. (1995), *Wegen naar vrijheid. Autonomie, emancipatie en cultuur in de westerse wereld*, Boom, Amsterdam.
- CASELL C. (1983), 'Defining Responsible Sexuality' in ALBEE, G., et.al. (eds.) (1983), *Promoting Sexual Responsibility and Preventing Sexual Problems*, University Press of New England, London, 146-156.
- DAVID H. & TITKOW A. (1994), 'Abortion and Women's rights in Poland'. *Studies in Family Planning*, 25, 4, 239-242.
- DAVID H. (1999), *From Abortion to Contraception. A Resource to Public Policies and Reproductive Behavior in Central and Eastern Europe from 1917 to the Present*, Greenwood Press, Westport.
- GIDDENS A. (1993), *The Transformation of Intimacy*, Polity Press, Oxford.
- GIRARD F. & NOWICKA W. (2002), 'Clear and Compelling Evidence: The Polish Tribunal on Abortion Rights'. *Reproductive Health Matters*, 10, 19, 22-30.
- HOLE, J.P. (1997), 'Liberalism and the Construcion of the Democratic Subject in Postcommunism: The Case of Poland', *Slavic Review*, 56, 3, 401-427.
- KNOTZ K. (2001), *Akt Malzenski*, Wydawnictwo M, Krakau.
- KNOTZ K. (2009), *Seks jakiego nie znacie: Dla malzonkow kochajacycj Boga, Swiety Pawel*, Czestochowa.
- KULCZYKI A. (1995), 'Abortion Policy in Postcommunist Europe: The Case of Poland'. *Population and Development Review*, 21, 3, 471-505.
- MONZINI P. (2005), *Sex Traffic. Prostitution, Crime and Exploitation*. New York / London.
- NUROWSKA M. (1997), *Het Huwelijks spel*, De Geus, Breda.
- SCHELER M. (1955), 'Zur Rehabilitierung der Tugend' in SCHELER M. (1955), *Vom Umsturz der Werte*, Francke Verlag, Bern, 13-31.
- WOJTYLA, K. (1979), *Liebe und Verantwortung: Eine ethische Studie*, Kösel-Verlag, München.